

УДК 391(477)

М. В. Олійник

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ ОДЯГ В МІСЬКОМУ ПОВСЯКДЕННІ 1920–1940–х рр.: СОЦІАЛЬНО–ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ (НА МАТЕРІАЛАХ м. КИЄВА)

Стаття присвячена вивченню присутності традиційного українського вбрання в міському повсякденному житті. Досліджується один з механізмів проникнення сільського одягу, який передавав українську ідентифікацію, в урбаністичні реалії. Надано характеристику основним комплексам жіночого та чоловічого народного одягу, які побутували в 1920-1940-х рр. За основну джерельну базу взято ілюстративні матеріали художника-етнографа Ю. Павловича, який в цей час проживав в м. Києві та виконав замальовки з натури. Визначено основні мотиви використання традиційного вбрання серед українського селянства.

Ключові слова: український народний одяг, міське повсякдення, комплекси традиційного українського вбрання.

Побутування традиційного українського вбрання є важливим етнокультурним процесом, що характеризує сьогоденне повсякдення України. Народний український стрій є впливовим інструментарієм відродження національної ідентифікації, а його вплив на культуру споживання одягу є помітним явищем, яке розвинулось та набуло виражених рис масового явища сучасної глобалізованої України. Прослідкувати генезис дифузії сільського народного одягу в міські реалії є актуальним завданням.

Традиційний український стрій як феномен розвитку сільської культури ґрунтовно опрацьований в узагальнюючих працях Хв. Вовка, Д. Зеленина, О. Воропая, К. Матейко, Т. Ніколаєвої, Г. Стельмащук, О. Косміної та інших. В меншій кількості праць розглядається процес адаптації сільського вбрання в міський культурний простір. В 1961 р. виходить праця С. Колоса та І. Гургули, в якій вивчення традиційного костюма не обмежується ретроспективним підходом, а розглядається вплив народного одягу на розробку тогочасного повсякденного вбрання [1]. В 1964 р. виходить дослідження Інституту етнографії ім. М. М. Миклухо-Маклая АН СРСР з вивчення народів європейської частини СРСР. В розділі “Українці” цієї праці звертається увага, що виготовлення вбрання на основі народного костюма набуло поширення з другої половини 1930-х років, а розпочався цей процес вже в 1920-х роках [2]. Цікавою є розвідка Т. Шептицької “Національне вбрання як маркер історичної пам’яті народу й роду в українській літературі першої третини ХХ ст.” [3]. На основі вивчення художніх творів автор доводить, що традиційне вбрання українців стало певним соціокультурним кодом вираження проукраїнських переконань, а його використання в побуті чинило опір атакам з асиміляції до російсько-радянської ідентичності. Таким чином, питання взаємодії сільського народного та міського вбрання потребують більш глибокого вивчення. Тому в даній розвідці буде розглянуто один з механізмів проникнення традиційного українського одягу в міські реалії, який відіграв певну роль в процесі його адаптації до урбаністичних вимог побутування.

Соціально-економічний фактор, який безпосередньо відображає вектор руху сільського народного вбрання в міське повсякдення, залишається помітним шляхом дифузії традиційного вбрання в міські реалії 1920-1940-х рр. Загальновідомо, що традиційний український стрій є результатом розвитку сільської культури з натуральним способом забезпечення власних потреб. Семантично-знакова система народного одягу відображає світоглядні, естетичні, міфологічні, соціальні та практично-утилітарні уявлення про забезпечення красивого, комфортного й функціонального одягу. В сільській культурі, не зважаючи на відчутні впливи міського вбрання, традиційний одяг помітно використовувався до кінця 1930-х рр., а серед старшої вікової групи факти побутування традиційного вбрання зустрічалися до кінця 1940-х років. Це було обумовлено низькою соціально-економічних причин. По-перше, використання традиційного вбрання серед середньої та старшої вікової групи населення було пов’язане зі збереженням закладених стереотипів поведінки та не готовністю міняти сформовану культуру побуту. По-друге, складне соціально-економічне становище селян унеможливило модернізацію й покращення споживчої якості життя.

Процес переходу на міське вбрання в сільському етнокультурному середовищі був розтягнутий в часі й відбувався поступово. В першу чергу на загальноєвропейський одяг переходили чоловіки, оскільки вони були значно більше соціалізовані в порівнянні з жінками, які в своїй більшості займалися домашньою та сільськогосподарською роботою. Сільські фотографії 1920-х років показують активне побутування елементів традиційного народного одягу серед молоді та повних комплексів вбрання серед людей літнього віку, як правило, жінок [4]. Так, на картинах 1920-40-х рр. народного художника П. Ярмоленка, зображені в традиційних українських та еклектичних комплексах мешканці сіл, що входили до Переяславського повіту Київської губернії, а з 1932 р. до Переяслав-Хмельницького району Київської області [5]. Присутність традиційного вбрання можна побачити на картинах 1920-30-х рр. К. Білокур, на яких вона зобразила жінок з с. Богданівки, Ковалівського району, Пирятинської округи [6]. В мемуарній літературі є свідчення, що й в кінці 1940-х рр. в Києві зустрічалися випадки побутування традиційного українського вбрання серед літніх людей з сільської місцевості в традиційному українському вбранні. Л. Забашта описує, як побачила матір А. Малишка в Києві в післявоєнний період: “Йшла босою в звичайній українській керсетці, картатій спідниці, зшитій, як тоді носили в селі, дуже рясно. З-під спідниці виглядає поділок білої мережаної сорочки, на шиї

разок червоного доброго намиста. На голові – очіпок, за плечима палиця, на якій, прив'язані шнурками, висіли черевики.” [7, с.85]. Вона ж згадує, як в гостях у Малишків були М. Рильський, О. Вишня й мати Андрія Самійловича “в українському строї, в традиційному очіпку, пореється біля столу”, а Олександр Копиленко запитує Ївгу Остапівну чому вона ходить по Києву босою, на що вона відповідає: “А, щоб краще відчувати рідну землю” [7, с.85].

Яскравою ілюстрацією основних комплексів з українською ідентифікацією, які одночасно використовувались в сільському побуті 1920-1940-х роках представлені на картині 1944 р. П. Ярмоленка “Родина Ярмоленків” [5, с.11]. Жінка старшої вікової групи Параска Чередняченко вдягнена в традиційний український стрій, характерний для Середньої Наддніпряни: темний очіпок, вишита сорочка, керсетка сіро-зеленого кольору з характерною оздобою у вигляді чорної обшивки плісовою тканиною. Її донька та зять – подружжя Ярмоленків, представники середньої вікової групи, вдягнені в еkleктичні комплекси, які відображають адаптацію традиційної української вишитої сорочки, як найбільш важливого інформаційного елемента традиційного строю, до міського вбрання. На чоловікові вдягнена вишиванка разом з піджаком, на жінці вишита сорочка з відкладним коміром і жакетом, показовим є відсутність головного убору у заміжній жінки.

Радянська культура принесла нові соціальні права й обов'язки для молодого покоління жіноцтва, яке залучали в соціалістичну розбудову. Традиційний український стрій продовжували використовувати жінки та чоловіки, які приїздили до Києву з ближніх сіл з метою реалізації продукції власного вироблення, пропонували свої послуги по виконанню робіт. В замальовках Ю. Павловича 1926-1941 рр., які він виконував з натури, зафіксовано побутування основних комплексів сільського вбрання серед продавців Житнього та Сінного базару, вуличних продавців власно виробленого краму: стільчиків, ложок, кошиків, прядива, робітників, які виконували роботу, що не потребувала спеціальної кваліфікації: домробітниць, няньок, прибиральників тощо [8]. В. Підмогильний в романі “Місто” звертає увагу на присутність в Києві такої соціальної категорії: “З'явилися сірі мужички, що стоять по базарах та на рогах з пилами й сокирами, чекаючи покупців на свою робочу силу.” [9, с.76]. Як правило, цю соціальну категорію складали селяни, які шукали можливість заробити в місті. Комплекси народного вбрання можна класифікувати за статтю на жіночий та чоловічий, за віковою групою на молодшу (16-29 р.), середню (30-44 р.) та старшу (від 45 р.), за сезоном використання на зимовий, демісезонний, літній, за ступенем урочистості події на святковий, повсякденний, робочий. Традиційний український одяг Київщини ґрунтовно опрацьований в роботі Т. Ніколаєвої, в якій вона визначила типологічні риси народного вбрання Північної, Центральної та Південної Київщини [10, с.97-101]. О. Косміна поглибила вивчення цієї теми, надавши ґрунтовну характеристику основних компонентів жіночого вбрання Північних, Центральних та Південних районів Київщини [11]. В нашій роботі важливо визначити трансформаційні зміни в комплексах сільського вбрання, яке зустрічалось в міському побуті Києва в міжвоєнний час. Розглянемо особливості жіночого та чоловічого строїв. Загальновідомо, що до повного комплексу жіночого традиційного українського вбрання повсякденного призначення початку ХХ ст. входили такі обов'язкові елементи: головний убір (хустка, очіпок), вишита довга сорочка, спідниця, фартух-запаска, керсетка, намисто, пояс-крайка, взуття (чоботи, черевики), демісезонний та зимовий стрій доповнювався верхнім плечовим вбранням (юркою, свитою, сіряком, кожухом тощо) теплим взуттям слугували валянки, руки закривали рукавицями.

Протягом 1920-х років художньо-конструктивне вирішення компонентів традиційного жіночого строю, як правило, відповідало прийнятим канонам оформлення вбрання в кожному з трьох етнографічних районів Київщини. Так, побутування українського строю, який зберіг художньо-технологічні особливості жіночого вбрання початку ХХ ст., зафіксовано на численних малюнках Ю. Павловича. В традиційному повсякденному вбранні Північної Київщини зображені продавці Сінного базару [12, арк.2], в святковому одязі молочниці “задніпрянки” [12, арк.7], повсякденний український одяг Центральної Київщини можна було побачити серед перехожих Львівської вулиці в кінці 1920-х років [13, арк.8]. Починаючи з 1930-х років в художньо-конструктивному рішенні українського жіночого вбрання розпочинаються помітні модернізаційні зміни.

По-перше, відбувається заміна вишитої довгої сорочки на блузку, які почали виготовляти з фабричної однотонної тканини та фарбованої в дрібний малюнок. Частина населення вишиту сорочку почала використовувати як спідню білизну, а по верх неї вдягати блузку з купованої тканини.

По-друге керсетки стали виготовляти з темніших тканин, при цьому оздоблення аплікацією з контрастної тканини робиться мінімальним чи зовсім зникає [14, арк.16]. Міська мода, яку за справедливим тлумаченням Б. Крижановського слід розглядати “як провіника загально-європейської цивілізації” [15, с.120], починає глибше впливати на сільський побут. Престижним міським одягом стають костюми, які складались з жакету зі спідницею. Місцеві кравці починають шити комплекти керсеток зі спідницями з основної однотонної чи фарбованої в дрібний малюнок тканини, уникаючи контрастного комбінування кольору керсетки та спідниці, яке було характерне для живописного народного вбрання. При цьому крій керсеток спочатку залишався сталим з характерними “вусами” чи зборками по спинці виробу, а з часом зовнішній вигляд керсетки копіював суцільнокроєний стан міського вбрання, спідниця шили розширеними за рахунок зборки чи складочок по лінії талії, на фартухах припинили робити оздоблення [16, арк.15-17]. Головний убір все частіше являє собою хустку, яка зав'язується в залежності від місця проживання та вікової групи. Молоді жінки починають зав'язувати хутку по-міському, часто зустрічається пролетарська хустинка у вигляді трикутника, яка стала соціальним знаком прийняття ідей розбудови нового радянського суспільства [17, арк.23].

Чоловічий традиційний стрій, який відповідав основним канонам початку ХХ ст. складався з таких компонентів: вишивана сорочка, підперезана поясом, широкі штанив, заправлених в чоботи, плечового одягу (чемурки, свитки тощо), смушевої шапки. Такий комплект вбрання зрідка зустрічався серед чоловіків старшої вікової групи, що зафіксовано на замальовках Ю. Павловича [18, арк.10; 19, арк.24, 15-16].

Наступний комплекс народного вбрання являв собою еклектичне поєднання міського та народного вбрання. До компонентів жіночого сільського вбрання додавались певні види міського одягу, в першу чергу верхнього плечового вбрання: міщанські кофти, жилети, жакети, пальта, куртки, а також спідниці, сарафани. Такі комбінування в одязі зафіксовані Ю. Павловичем на малюнках київських міщан та мешканців передмість [19, арк.6-8, 14; 12, арк.2, 7; 14, арк.4].

Народне чоловіче вбрання почало змінюватись під впливом міського європейського костюма ще в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., що було пов'язане з активною соціальною інтеграцією чоловіків в виробничий процес міста. Тому в 1920-30-х роках до типового сільського комплексу чоловічого вбрання входили такі компоненти: вишивана сорочка, піджак, штани міського крою, які заправляли в чоботи, картуз чи кашкет. В повсякденному вбранні замість вишиванки часто носили сорочки міського крою, косоворотки, гімнастерки. До наших днів дійшли групові сімейних фотографій 1920-30-х рр. з Київщини на яких жінки, як правило, вдягнені в український традиційний стрій, натомість типовий комплекс вбрання чоловіків складається з вишитої сорочки, плечового одягу (піджака, френча), штанив міського крою, які заправлені в чоботи, на голові кашкет [20]. На вишиту сорочку часто зверху вдягнена друга міська сорочка, толстовка чи гімнастерка. Використання одночасно вишиваної та міської чоловічих сорочок відображає адаптацію міського вбрання в сільську культуру через створення перехідного комплексу одягу.

Очевидно, що носії такого еклектичного комплексу вбрання в своєму зовнішньому вигляді показували з одного боку зв'язок з українською сільською традиційною культурою побуту, з іншого початок її трансформації під впливом міських стандартів життя.

Проте, окрім внутрішнього мотиву використання елементів народного одягу, який був пов'язаний з українською інкультурацією, існували інші соціально-економічні причини. До них відносять погіршення рівня життя населення України в 1920-40-х рр., які спонукали до використання доморобного народного вбрання серед українського населення. На початку 1920-х років в період розбудови "воєнного комунізму" розпочалася соціальна криза, яка була пов'язана як з загальним економічним занепадом після подій 1917-20 рр., так і з непродуманою політикою радянської влади з націоналізації приватних підприємств, що призвела до паралізації життєзабезпечення елементарних побутових потреб людини в умовах великого міста [21, с. 92]. За спогадами Н. Полонської-Василенко: "Київ конав. Хто мав сили, ішов на село, щоб обміняти там речі, які дедалі більше втрачали свою цінність, на харчі, ціни на які весь час зростали." [22, с. 319]. Відомий механік С. Тимошенко в своїх спогадах описує скрутне життя Києва в 1919 р.: "Я знав, що в селі за гроші нічого одержати не можна і, виходячи з Києва, захопив якийсь шматок матерії. Тепер він знадобився, можна було що-небудь виміняти" [23, с. 168].

Ще в середині 1920-х рр. за спогадами П. Тичини життя в Києві було нужденне: "Ми, кияни, ходили задрипаними, дротами притягуючи підошву, щоб не відпала (я і Ліді так притягував на черевіку підошву дротом, як вона бібліотекарем працювала)." [24, с.179]. В таких складних гуманітарних умовах провідною функцією українського вбрання ставала утилітарно-захисна, яка найбільш виразно представлена в зимовому та демісезонному вбранні. Світлини, що ілюструють повсякдення цього часу, підтверджують побутування сільської свитки, кожуха та смушевої шапки в чоловічому вбранні серед мешканців м. Києва, які, ймовірно, були сільськими мігрантами [25]. На початку 1920 р. з'являється новий вид міграції сільської молоді до Києва, яка ставила за мету отримати вищу освіту для продовження професійної реалізації в міському соціальному просторі. Г. Костюк, який вступив на навчання в Вищий інститут народної освіти ім. Драгоманова, згадує: "Київське студентське середовище 1925-6 академічного року не відзначалося ніякою екстравагантністю. Буйні революційні й перші пореволюційні роки, коли до старих традиційно-усталених студентських лав раптом долучилися значні групи селянської, робітничої, комсомольської і військової молоді, яка своїми доморобними свитками, чумарками, робітничими блюзами, військовими шинелями, овечими шапками чи картузами різних фасонів, внесла різкий дисонанс в усталені студентські уніформи" [26, с.99]. Такі еклектичні форми одягу відображали складну матеріальну ситуації його носії, тому мотивом використання народного вбрання були не духовні переконання, а утилітарний підхід.

На замальовках Ю. Павловича 1920-30-х рр. зафіксовано використання як елементів народного жіночого та чоловічого одягу, так і повних комплексів зимового та демісезонного вбрання, які показують складне матеріальне становище його носіїв. Так, на ескізах продавців Сінного базару в Києві 1928 р. показано використання народного одягу, який був в експлуатації чимало років [14, арк. 1, 5-7, 10-14, 17-18]. Побутували такі види зимового та демісезонного плечового чоловічого вбрання: свити, сіряки, киреї, бурки, кобеняки, кожухи. Головний убір найчастіше являв собою смушеву шапку, на ногах носили чоботи, валянки та намотане ганчір'я, яке фіксували мотузками. Жіночий зимовий та демісезонний плечовий одяг складався з кожухів, свит, юпок, кирей, на голові зав'язували хустки, на ногах носили валянки та чоботи. Для утеплення одягу чоловіки й жінки часто підперізували верхній одяг поясом, на руках носили рукавиці.

Отже, в 1920-40-х рр. через соціально-економічні зв'язки в міському повсякденні Києва можна було зустріти представників селянства, зовнішній вигляд яких був представлений традиційним українським вбранням та еклектичним поєднанням міського та народного одягу.

Джерела та література

1. Колос С. Г. Українське народне мистецтво. Вбрання / С. Г. Колос, І. В. Гургула. – Київ: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1961. – 328 с.
2. Одежда. // Народы европейской части СССР. Том I. – Москва: Наука, 1964. – С. 664–677.
3. Шептицька Т. Л. Національне вбрання як маркер історичної пам'яті народу й роду в українській літературі першої третини ХХ ст. / Т. Л. Шептицька. // Наукові записки Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська адемія" Випуск 122. – 2010. – С. 99–103.
4. Сільська фотографія Середньої Наддніпрянщини кінця ХІХ - ХХ ст.: колективна монографія / [М. П. Бабак, В. Ганченко, О. С. Найден та ін.]. – Черкаси: Інтертехнології, 2014. – 720 с.
5. Панас Ярмоленко. Портрет мого краю – Київ: Родовід, 2006. – 104 с.
6. Катерина Білокур. Фотокнига – Київ: ТОВ "Спалах", 2001. – 127 с.
7. Забашта Л. Горів для поезії / Любов Забашта // Отут я походив / Любов Забашта. – Київ: "Задруга", 2012. – С. 84–94.
8. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського Національної академії наук України (далі АНФРФ ІМФЕ НАН України), ф. 39-2, од.зб. 11, 9 арк.; ф. 39-2, од.зб. 20, 31 арк.; ф. 39-2, од.зб. 22, 12 арк.; ф. 39-2, од.зб. 23, 19 арк.; ф. 39-2, од.зб. 36, 24 арк.; ф. 48-5, од.зб. 47, альбом 19 арк.; ф. 48-5, од.зб. 48, альбом 35 арк.; ф. 39-2, од.зб. 50, 23 арк.; ф. 39-2, од.зб. 53, 17 арк.
9. Підмогильний В. П. Місто / Валер'ян Петрович Підмогильний // Місто: Роман та оповідання / Валер'ян Петрович Підмогильний. – Київ: Веселка, 1993. – С. 21–262.
10. Ніколаєва Т. О. Традиційний селянський одяг Київщини / Тамара Олександрівна Ніколаєва // Етнографія Києва і Київщини. Традиції й сучасність / Тамара Олександрівна Ніколаєва. – Київ: Наукова думка, 1986. – С. 83–128.
11. Косміна О. Українське традиційне жіноче вбрання Київщини. Кінець ХІХ - поч. ХХ ст. / Оксана Косміна. – Київ: Хрещатик, 1994. – 15 с.
12. АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39-2, од.зб. 11, 9 арк.
13. АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39-2, од.зб. 22, 12 арк.
14. АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39-2, од.зб. 23, 19 арк.
15. Крижановський Б. Вивчення народного мистецтва в етнологічних дослідках / Борис Крижановський. // Етнографічний вісник. Т 5. Ч. III. – 1927. – С. 118–125.
16. АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39-2, од.зб. 36, 24 арк.
17. АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39-2, од.зб. 36, 24 арк.
18. АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39-2, од.зб. 21, 12 арк.
19. АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39-2, од.зб. 36, 24 арк.
20. Приватний архів родин Савицьких (м. Київ), Моссаковських (м. Київ)
21. Борисенко М. Житло та побут міського населення України у 20-30-х роках ХХ століття / Мирослав Борисенко. – Київ: Стило, 2013. – 270 с.
22. Полонська-Василенко Н. Спогади / Наталія Полонська-Василенко. – Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2011. – 591 с.
23. Тимошенко С. Воспоминания / Сергей Тимошенко. – Киев: Наукова думка, 1993. – 424 с.
24. Павло Тичина. Із щоденникових записів – Київ: Радянський письменник, 1981. – 430 с.
25. Архів Музею видатних діячів української культури Музей Михайла Старицького КН-1539, Фо-687; КН-1729, Фо-765.
26. Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади. Книга перша / Григорій Костюк. – Едмонтон: Канадський інститут українських студій Альбертський університет, 1987. – 744 с.

Oliynik M. V. The Ukrainian folk clothes in urban everyday life of 1920-1940s.: A social-economic aspect (by the materials of Kyiv city)

The paper deals with studying of presence of a traditional Ukrainian clothing in urban everyday life. One of the mechanisms of penetration of rural clothes transmitting the Ukrainian identification to urbanistic realities is studied. The main complexes of female and male folk costumes existed in 1920-1940s are characterized. The illustrative materials of the ethnographer-artist Yu. Pavlovych who lived in Kyiv at that time and preformed the sketches from nature are taken for main source base. The main motives for using the traditional clothing among the Ukrainian peasantry are determined

Key words: *Ukrainian folk clothes, urban everyday life, complexes of traditional Ukrainian clothing.*

Олийнык М. В. Украинская народная одежда в городской повседневности 1920-1940-х гг.: социально-экономический аспект (на материалах г. Киева)

Статья посвящена присутствию традиционной украинской одежды в городской повседневной жизни. Исследуется один из механизмов проникновения крестьянской одежды, которая передавала украинскую идентификацию, в урбанистические реалии. Дается характеристика основным комплексам женской и мужской народной одежды, которая бытовала в 1920–1940-х гг. За основные источники взяты иллюстративные материалы художника-этнографа Ю. Павловича, который в это время проживал в г. Киеве и выполнил зарисовки с натуры. Определены основные мотивы использования традиционной одежды среди украинского крестьянства.

Ключевые слова: *украинская народная одежда, городская повседневность, комплексы традиционной украинской одежды.*